

POGLEDI NA BUDUCNOST ADOLESCENATA S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU

MAGDALENA PERIĆ¹, LEJLA OSMANČEVIĆ KATKIĆ², REA FULGOSI MASNJAK¹

¹Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Odsjek za inkluzivnu edukaciju i rehabilitaciju, Zagreb, Hrvatska

²Centar za odgoj i obrazovanje Zagreb, Zagreb, Hrvatska

Primljeno: 3.10.2012.

Izvorni znanstveni rad

UDK: 376.1-056.49

Adresa za dopisivanje: Magdalena Perić, mag. rehab. educ, Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, 10000 Zagreb, Hrvatska; e-mail: pericmagda@gmail.com

Sažetak: *Period adolescencije je veoma burno razdoblje u životu svakog pojedinca, pa tako i u životu adolescenata s teškoćama u razvoju. To je period kad treba donijeti važnu životnu odluku – zaposliti se i otići od roditelja ili nastaviti školovanje, pri čemu adolescenti s teškoćama u razvoju nemaju baš mnogo izbora.*

U Republici Hrvatskoj većina adolescenata s teškoćama u razvoju nakon završetka srednje škole nema mogućnost nastaviti svoje školovanje stoga je prisiljena na zapošljavanje. Međutim i pri zapošljavanju se javljaju problemi, a jedan od razloga je školovanje za zanimanja koja nisu prepoznata na tržištu rada.

Ovo istraživanje provedeno je na uzorku od 112 učenika „Srednje strukovne škole Varaždin“. Od toga je bilo 56 učenika s teškoćama u razvoju i 56 učenika bez teškoća u razvoju oba spola. Dio učenika s teškoćama u razvoju bio je uključen u posebna razredna odjeljenja, a dio u redovna razredna odjeljenja.

Zanimanja za koja su se školovali učenici su: pomoćni pekar (9 učenika), pekar (34 učenika), stolar (17), krojač (17), galanterist (8), mesar (1), frizer (2), soboslikar (5 učenika), autolimar (4), pomoćni stolar (12), pomoćni krojač (3).

U istraživanju je korišten Opći upitnik (Osmančević Katkić, L. Fulgosi Masnjak, R., 2010.) kojim su prikupljeni deskriptivni podatci o uzorku, a za ispitivanje pogleda na budućnost su korišteni upitnici: Očekivanja od budućnosti (Ajduković, M., Kulenović, A., 1992.) i Kako ja procjenjujem svoju budućnost (Urbanc, K., 1999.).

Podatci su obrađeni deskriptivnim statističkim tehnikama, a za utvrđivanje razlika među ispitivanim skupinama korišten je hi-kvadrat test.

Ključne riječi: *adolescencija, teškoće u razvoju, pogledi na budućnost*

UVOD

Prema UNICEF-ovoj kategorizaciji adolescentima se smatraju osobe koje imaju između 10 i 18 godina, dok su prema klasifikaciji Ujedinjenih naroda adolescenti osobe koje imaju između 19 i 24 godine. Svjetska istraživanja pokazala su da je u svijetu oko 180 milijuna adolescenata s teškoćama u razvoju (Groce, 2004). Razlog ovako različitih klasifikacija je u nepostojanju jedinstvene definicije adolescencije.

Postoji niz definicija adolescencije, jedna od njih ističe kako je to tranzicija iz djetinjstva u odraslu dob tijekom koje dolazi do fizičke i psihičke

maturacije, te socijalne identifikacije (Groce, 2004). Drugi autori ističu razvoj identiteta kao važnu komponentu tranzicije u odraslu dob (Seiffge-Krenke, 1993; prema Schuster i sur., 2003). S razvojem identiteta dolazi i do razvoja određenih težnji vezanih uz edukaciju i buduća zanimanja koje predstavljaju osobne ciljeve, a koji mogu biti pod utjecajem različitih varijabli kao što su spol, socioekonomski status, podrška obitelji, očekivanja roditelja i kulturalne vrijednosti (Khallad, 2000; Rojewski, 1996a; prema Domenico i Jones, 2007), kao što i na formiranje identiteta utječu rasna, vjerska i politička pripadnost pa adolescenti u pravilu prihvaćaju

uloge koje im nameće društvo što može dovesti do problema ukoliko su mogućnosti pojedinaca ispod očekivanja zajednice (<http://free-bj.t-com.hr/savjeti/ERIKSON/erikson.html>).

U ovom životnom periodu svi adolescenti su pod velikim pritiskom da pronađu svoje uloge i razviju identitet što određuje njihov život u odrasloj dobi, stoga tijekom adolescencije dolazi do intenzivnog planiranja vlastite budućnosti (Cote, 2009; Erikson, 1959; prema Schmid i sur., 2011) čemu pridonose kognitivne i bihevioralne kompetencije adolescenata (Kuhn, 2009; Kuhn i Franklin, 2006; prema Schmid i sur., 2011).

U svijetu, a i u Republici Hrvatskoj je malo istraživanja o adolescentima s teškoćama u razvoju, a taj mali broj istraživanja koja postoje uglavnom su usmjerena na formalne edukacijske sustave. Suočeni sa svim zahtjevima adolescencije, svi adolescenti se nalaze na tankoj granici između želje da budu pod zaštitom roditelja i težnje za usvajanjem kompleksnih ponašanja koje društvo postavlja pred njih (<http://free-bj.t-com.hr/savjeti/ERIKSON/erikson.html>). Rijetka istraživanja koja postoje o adolescentima s teškoćama u razvoju naglašavaju problem razvoja identiteta. Iako i adolescenti bez teškoća u razvoju imaju probleme u rješavanju tog razvojnog zadatka, čini se da ih oni lakše rješavaju i da imaju manji utjecaj na njihovu budućnost nego kada je riječ o njihovim vršnjacima s teškoćama u razvoju.

Jedno istraživanje je pokazalo da su ishodi adolescenata s teškoćama u razvoju znatno lošiji od njihovih vršnjaka bez teškoća u razvoju. U ovom slučaju ishodi se odnose na lošije uspjehe u srednjoj školi, mali broj onih koji pohađaju fakultete (postsecondary school), više stope nezaposlenosti, nastavak života u roditeljskom domu (Gaylord i Hayden, 1998., prema Schuster i sur., 2003). Pored toga istraživanja su pokazala da adolescenti s teškoćama u razvoju imaju nižu razinu samoodređenja (Wehmeyer & Metzler, 1995., prema Schuster i sur., 2003), a samoodređenje je važno pri razvoju identiteta i igra važnu ulogu za planiranje budućnosti i donošenje odluka u važnim životnim situacijama (Nurmi, Poole i Kalakoski, 1994; Trad, 1993, prema Whitney-Thomas i Moloney, 2001). Samoodređena osoba ima jasnu viziju svoje budućnosti, pozna sebe, ima osjećaj kontrole nad svojom okolinom i odlukama, može

se samozastupati i svjesna je podrške koja joj je potrebna. Razvoj samoodređenja započinje još u ranom djetinjstvu kada nas roditelji, učitelji i prijatelji uče vještinama i osiguravaju mogućnosti za donošenje odluka i za vježbanje kontrole (Mithaug, 1996, prema Whitney-Thomas i Moloney, 2001). Kao čimbenici koji utječu na razvoj identiteta adolescenata navode se čimbenici okoline. Na prvom mjestu je utjecaj obitelji, ali i škole tj. utjecaj učitelja i vršnjaka. Lehmann (1998, prema Whitney-Thomas i Moloney, 2001) je otkrio da majke učenika s teškoćama u razvoju igraju mnogo veće uloge u životu svoje djece, pa i tijekom tranzicijskog perioda. Ta potpora se ne smanjuje s vremenom kao što se to dešava kod majki adolescenata bez teškoća u razvoju. Kada je u pitanju škola i podrška koju adolescenti dobivaju u školi, zaključilo se da ona može biti dobar dodatak na roditeljsku podršku, međutim ta podrška može i izostati te na taj način izazvati teškoće u razvoju samoodređenja. Uglavnom su učenici s teškoćama u razvoju izloženi manjoj podršci od strane vršnjaka bez teškoća u razvoju što dovodi do sporijeg razvoja identiteta, depresije, izoliranosti i osjećaja neuspjeha (Kinicek, 1994, Zedlin i Price, 1995, Astor i dr., 1999, Wenz-Gross i Siperstein, 1998, prema Whitney-Thomas i Moloney, 2001). Proces tranzicije otežava i činjenica da su sustavi podrške uglavnom teško dostupni ili imaju ograničen broj osoba koje mogu primati njihove usluge, a pored toga adolescenti s teškoćama u razvoju i njihovi roditelji često nisu ni informirani o svim uslugama za adolescente i odrasle osobe s teškoćama u razvoju u zajednicama u kojima žive (Schuster i sur., 2003).

Adolescenti razvijaju osobne ciljeve i stvaraju planove za budućnost temeljem ograničenja i mogućnosti okoline u kojoj se nalaze. Pored mogućnosti i ograničenja u okolini pojedinca, na razvijanje osobnih ciljeva utječe prethodno stečeno iskustvo i osobne karakteristike (Nurmi, 2004, prema Massey i sur., 2008). Autor Bjarnason (2002 prema Groce, 2004) opisujući tranzicijske programe za adolescente s teškoćama u razvoju na Islandu govori o „vječnoj mladosti“ („eternal youth“). Zapravo se radi o jednom sustavu brige o adolescentima u kojem se ne teži prelasku u odraslu dob, tako da adolescenti s teškoćama u razvoju ostaju zauvijek „djeca“ i u

većini slučajeva normalno je da ostaju kod kuće zajedno s roditeljima. Ukoliko im treba osobni asistent uglavnom je to neki član obitelji (najčešće majka) što znači da ti mladi ljudi uglavnom ne vode glavnu riječ ni u najosnovnijim aspektima svog života što utječe na razvoj autonomije ili na neovisno donošenje odluka.

CILJEVI I HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA

U Republici Hrvatskoj većina adolescenata s teškoćama u razvoju nakon završetka srednje škole nema mogućnost nastaviti svoje školovanje stoga je prisiljena na zapošljavanje. Međutim i pri zapošljavanju se javljaju problemi. Glavni izvor tih poteškoća je obrazovanje za zanimanja koja nisu prepoznata na tržištu rada, što sigurno ne pridonosi razvoju njihovih pozitivnih očekivanja od budućnosti. Budući rad igra veoma važnu ulogu u životu svakog pojedinca i zasigurno određuje njegove poglede na budućnost, ovaj se rad usmjerio upravo na adolescente s teškoćama u razvoju.

Ciljevi ovog rada bili su utvrditi poglede na budućnost adolescenata s intelektualnim teškoćama koji se obrazuju u redovnim razrednim odjelima i u posebnim razrednim odjelima „Srednje strukovne škole Varaždin“, te utvrditi razlikuju li se njihovi pogledi na budućnost od pogleda njihovih vršnjaka bez intelektualnih teškoća iz iste škole.

U skladu s ciljevima postavljene su sljedeće hipoteze:

H1: Pogledi na budućnost adolescenata s intelektualnim teškoćama koji se obrazuju u redovnim razrednim odjelima i u posebnim razrednim odjelima „Srednje strukovne škole Varaždin“ statistički se značajno razlikuju.

H2: Postoje razlike u pogledima na budućnost adolescenata s intelektualnim teškoćama koji se obrazuju u redovnim razrednim odjelima i u posebnim razrednim odjelima i pogleda na budućnost njihovih vršnjaka bez intelektualnih teškoća koji pohađaju istu školu.

Uzorak ispitanika

Uzorak je činilo 112 ispitanika od toga 55 ispitanika s intelektualnim teškoćama intelektualne teškoća i granična inteligencija), (eksperimentalna grupa) i

57 ispitanika bez intelektualnih teškoća (kontrolna grupa). Od 55 ispitanika s intelektualnim teškoćama bilo je 26 mladića i 29 djevojaka, a od 57 ispitanika bez intelektualnih teškoća bilo je 28 mladića i 29 djevojaka.

Ispitanici su bili učenici „Srednje strukovne škole Varaždin“. Dio ispitanika s intelektualnim teškoćama bio je smješten u posebne razredne odjele (N=18), a dio u redovne razredne odjele od prvog do trećeg razreda (N=37). Svi ispitanici koji su se obrazovali za pomoćna zanimanja bili su smješteni u posebne razredne odjele (npr. pomoćni pekar, pomoćni stolar, pomoćni krojač), a svi ispitanici koji se nisu školovali za pomoćna zanimanja bili su smješteni u redovne razredne odjele (npr. pekar, stolar, krojač, galanterist, mesar, frizer, soboslikar, autolimar). Dob ispitanika bila je u rasponu od 16 godina do 19 godina života. Većina ispitanika imala je 16 godina (34%), 21% ispitanika imao je 17 godina, 24% je imao 18 godina, a njih 6 % je imalo 15 i 5% je imalo 19 godina.

Mjerni instrumenti i način provođenja istraživanja

U istraživanju su osim općeg upitnika za prikupljanje podataka o uzorku ispitanika (Osmančević Katkić, L., Fulgosi Masnjak, R., 2010.), korišteni sljedeći mjerni instrumenti:

- 1) Očekivanja od budućnosti (Ajduković, M., Kulenović, A., 1992)
- 2) Kako ja procjenjujem svoju budućnost? (Urbanc, K., 1992.)

„Opći upitnik“ (Osmančević Katkić i Fulgosi Masnjak, 2010) konstruiran u svrhu provedbe istraživanja i opisa uzorka. Sastoji se od 25 pitanja koja se odnose na opće podatke (spol, godina rođenja, škola, obrazovne usmjerenje, školski uspjeh, stručna praksa, izvannastavne aktivnosti, oblik stanovanja za vrijeme školovanja). Pored općih podataka pitanja se odnose i na podatke o obitelji (broj članova obitelji, oblik i mjesto stanovanja, zanimanje i trenutna zaposlenost/ nezaposlenost roditelja). Na početku upitnika potrebno je upisati i podatke o školi, o razrednom odjelu ukoliko je učenik u redovnoj školi, te datum ispitivanja i ime ispitivača. Dio pitanja je otvorenog tipa, a dio pitanja je zatvorenog tipa.

Upitnikom „Očekivanja od budućnosti“ (Ajduković i Kulenović, 1992) dobivaju se podaci o ispitanikovo predodžbi budućnosti kroz pet kategorija vrijednosti: očekivanja u vezi materijalnih vrijednosti, radnih navika, zdravlja, socijalnih vrijednosti i samopoštovanja. Upitnik se izvorno sastoji od 16 tvrdnji. Radi se o skali Likertovog tipa gdje ispitanik uz svaku tvrdnju može zaokružiti jednu od pet mogućnosti koje označavaju stupanj njegovog slaganja s pojedinom tvrdnjom. Rezultati ispitanika na skali moguće je prikazati za svaku pojedinu vrijednost, a moguće ga je izraziti i kao ukupan rezultat skale u cijelosti, što se tumači kao pokazatelj općih očekivanja glede ostvarivanje tih vrijednosti u budućnosti. Cronbach alpha koeficijent unutarnje pouzdanosti ove skale iznosi 0,88, te se može smatrati da je instrument na donjoj granici veoma visoke pouzdanosti (Urbanc, 2000) dok se u provedenoj pilot studiji nalazi u rasponu od 0,70-0,80. Za potrebe ovog istraživanja upitnik je adaptiran u smislu pojednostavljenja riječnika u pojedinim pitanjima te su ponudena tri (da, možda i ne), a ne pet odgovora, a broj tvrdnji smanjen sa 16 na 15 odgovora jer se jedna tvrdnja nije mogla na adekvatan način prilagoditi razumijevanju učenika s intelektualnim teškoćama.

Upitnik „Kako ja procjenjujem svoju budućnost?“ (Urbanc, 1999) je za potrebe ovog istraživanja adaptiran pa je riječnik u pojedinim pitanjima pojednostavljen i smanjen je broj odgovora na pitanja s pet na tri, a broj tvrdnji povećan za dvije koje se odnose na zadovoljstvo zanimanjem u kojem se učenici obrazuju. Tako se adaptirani upitnik sastoji od 21 tvrdnje i 1 pitanja otvorenog tipa o željenom zanimanju. Za svaku tvrdnju ispitaniku su ponudena tri moguća odgovora (da, možda, ne) koji označavaju stupanj slaganja ispitanika s pojedinom tvrdnjom. Na kraju upitnika nalazi se pitanje otvorenog tipa koje je izravno vezano uz 21. tvrdnju. Ukoliko je ispitanik izabrao odgovor NE za 21. tvrdnju potrebno je odgovoriti na 22. pitanje. Ukoliko je ispitanik izabrao bilo koji drugi odgovor, nije potreban odgovor na 22. pitanje. Cronbach alpha u provedenoj pilot studiji nalazi se u rasponu od 0,50-0,60. Izvorno se upitnik sastoji od 20 tvrdnji koje se tiču ispitanikovog viđenja osobnog i profesionalnog života u budućnosti. Uz svaku tvrdnju ponudeno je pet mogućih odgovora

te se ispitanik odlučuje za jedan ponuđeni odgovor. Upitnik je konstruiran na temelju Glasserovog koncepta potreba (potreba za pripadanjem, kompetentnošću, zabavom, slobodom). Guttman-Nicewanderova mjera pouzdanosti iznosi 0,93, donja granica pouzdanosti pod image modelom iznosi 0,99, koeficijent reprezentativnosti testa iznosi 0,85, a Cronbach alpha koeficijent unutarnje pouzdanosti skale iznosi 0,83 što ukazuje na visoku pouzdanost upitnika (Urbanc, 1999)

Svi upitnici su dodatno adaptirani za primjenu kod mladih osoba s intelektualnim teškoćama u Republici Hrvatskoj, osim Općeg upitnika (Osmančević Katkić, L., Fulgosi Masnjak, R., 2010).

Istraživanje su provodila dva edukacijska rehabilitatora, individualno, i to u vrijeme školske nastave s koje su učenici odlazili na individualno ispitivanje.

Svakom od ispitanika je edukacijski rehabilitator pročitao pitanje iz upitnika i bilježio odgovore. Uz dio pitanja ispitanici su dobili kartice na kojima su mogli pokazati odgovor, bez usmenog davanja odgovora. Samo ispunjavanje upitnika trajalo je 15 do 20 minuta i to redom: „Opći upitnik“, „Kako ja procjenjujem svoju budućnost“ i „Očekivanja od budućnosti“.

Prije uključivanja u uzorak ispitanicima je kratko objašnjen cilj istraživanja, a zatim je tražena pismena suglasnost za sudjelovanje u istraživanju zbog poštivanja etičkih načela.

Metode obrade podataka

Podatci su obrađeni deskriptivnim tehnikama statističke analize. Utvrđivanje statistički značajnih razlika između mladih s intelektualnim teškoćama i mladih bez intelektualnih teškoća kada su u pitanju njihova očekivanja od budućnosti mjerena s oba instrumenta, izvršeno je jednosmjernom analizom varijance.

Kanoničkom diskriminativnom analizom dobivene su dvije diskriminativne funkcije vezano uz postojanje intelektualnih teškoća.

REZULTATI I DISKUSIJA

Analizom varijance dobio se uvid u razlike između dobivenih prosječnih ukupnih vrijednosti rezultata. Prosječna ukupna vrijednost rezultata ispitanika s intelektualnim teškoćama na upitniku

„Kako ja procjenjujem svoju budućnost“ je 35.291, dok je prosječna ukupna vrijednost ispitanika bez intelektualnih teškoća na istom upitniku 32.099 što pokazuje da ispitanici s intelektualnim teškoćama u odnosu na svoje vršnjake bez intelektualnim teškoća imaju veća očekivanja od budućnosti. Promatrajući tvrdnje pojedinačno, kada su u pitanju ispitanici s intelektualnim teškoćama, najviša aritmetička sredina dobivena je na 8. tvrdnji: „Od mene neće biti ništa.“, a najniža aritmetička sredina dobivena je na 10. tvrdnji: „Biti ću dobar/a suprug/a.“ Najviša i najniža aritmetička sredina kod ispitanika bez intelektualnih teškoća nalazi se na istim tvrdnjama koje ukazuju na potrebu za pripadanjem (10. tvrdnja) i potrebu za slobodom (8. tvrdnja) temeljem Glasserovog koncepta potreba koji je primjenjen za konstruiranje ovog upitnika, tj. dominira osjećaj nesigurnosti i nekompetentnosti (Tablica 1.). Ovi rezultati se čine možda malo kontradiktornim jer je s jedne strane potreba za pripadanjem a s druge strane potreba za slobodom, ali te rezultate možemo povezati s prezaštićivanjem od strane roditelja općenito adolescenata s teškoćama u razvoju. Prezaštićivanjem roditelji često izazivaju osjećaj bespomoćnosti kod svoje djece što se ovdje izražava kroz 8. tvrdnju, a onda su niski rezultati na 10. tvrdnji sasvim očekivani jer ako se ispitanici osjećaju bespomoćno onda će imati veoma mala očekivanja vezana uz osnivanje vlastite obitelji i osamostaljivanjem tj. potreba za pripadanjem biti će mala.

Prosječna ukupna vrijednost rezultata ispitanika s intelektualnim teškoćama na upitniku „Očekivanja od budućnosti“ je 20.088, dok je prosječna ukupna vrijednost ispitanika bez intelektualnih teškoća na istom upitniku 18.554. Promatrajući tvrdnje pojedinačno, kada su u pitanju ispitanici s intelektualnim teškoćama, najviša aritmetička sredina dobivena je na 2. tvrdnji: „Imat ću dovoljno novaca za život.“, a najniža aritmetička sredina dobivena je na 10. tvrdnji: „Pomagat ću prijateljima.“ Najviša i najniža aritmetička sredina kod ispitanika bez intelektualnih teškoća nalazi se na istim tvrdnjama, što će reći da obje grupe ispitanika imaju jednaka očekivanja u vezi materijalnih i socijalnih vrijednosti. Ipak nešto malo veća očekivanja imaju ispitanici s intelektualnim teškoćama (Tablica 2.)

Istraživanje koje je proveo Morningstar (1997) pokazalo je da će se adolescenti s teškoćama u razvoju pri odabiru zanimanja prvenstveno voditi novcem koji mogu zaraditi obavljajući taj posao. Međutim nemaju svi adolescenti s teškoćama u razvoju jasnu predodžbu vrijednosti novca i o tome koliko je koji posao zbilja plaćen. Pored novca, na odabir zanimanja utjecat će i trend zapošljavanja. Kod nekolicine ispitanika pokazalo se da značajan utjecaj na očekivanja vezana uz zanimanje i posao imaju praktična iskustva koja su stekli stručnim osposobljavanjem. Adolescenti s teškoćama u razvoju često lošije procjenjuju svoje šanse za dobivanje radnih mjesta koja će biti bolje plaćena, s boljim uvjetima i višim statusima u zajednici u odnosu na vršnjake bez teškoća u razvoju.

Da bi se utvrdilo jesu li razlike između dobivenih aritmetičkih sredina statistički značajne primjenjena je jednosmjerna analiza varijance. Rezultati testiranja su pokazali statistički značajne razlike između ispitivanih skupina na 8. tvrdnji „Od mene neće biti ništa.“ ($p = .0005$), 9. tvrdnji „Ne volim razmišljati o svojoj budućnosti.“ ($p = .0040$), i 11. tvrdnji „Zabrinut/a sam za svoju budućnost.“ ($p = .0024$) upitnika „Kako ja procjenjujem svoju budućnost?“. Kao što je vidljivo na istaknutim tvrdnjama rezultati su veoma daleko od $p < .05$ što će reći da su razlike između ispitanika s intelektualnim teškoćama i ispitanika bez intelektualnih teškoća na tim tvrdnjama veoma različiti što je očekivano (Tablica 3.).

Testiranjem razlika aritmetičkih sredina na upitniku „Očekivanja od budućnosti“ dobivene su statistički značajne razlike rezultata na 5. tvrdnji „Biti ću zdrav/a.“ ($p = .0158$) i 8. tvrdnji ($p = .0336$) „Članovi moje obitelji biti će zdravi i sigurni.“ Razlike rezultata ispitivanih skupina na ovim tvrdnjama nisu toliko velike kao razlike rezultata na tvrdnjama iz upitnika „Kako ja procjenjujem svoju budućnost?“, ali su statistički značajne budući da je $p < .05$ (Tablica 4.).

Zapravo prema ovim rezultatima dobivenim na oba upitnika vidimo da ispitanici s intelektualnim teškoćama pokazuju zabrinutost za svoju budućnost, te o njoj ne vole ni razmišljati dok njihovi vršnjaci ne zaziru od budućnosti. S druge strane ne dobivamo velike razlike u očekivanjima vezanim uz vlastito zdravlje i

Tablica 1. "Kako ja procjenjujem svoju budućnost?": Prosječne vrijednosti ispitanika

Varijabla	Ispitanici s intelektualnim teškoćama			Ispitanici bez intelektualnih teškoća		
	Aritmetička sredina	Standardna devijacija	N	Aritmetička sredina	Standardna devijacija	N
1. tvrdnja: "Ljudi će me voljeti."	1,491	0,601	57	1,345	0,615	55
2. tvrdnja: "Imat ću vlastitu obitelj."	1,123	0,331	57	1,130	0,339	54
3. tvrdnja: "Ljudi će me poštovati."	1,491	0,504	57	1,345	0,480	55
4. tvrdnja: "Biti ću dobar/a u svom poslu."	1,228	0,423	57	1,127	0,336	55
5. tvrdnja: "Osjećam se sigurnim/om u odnosu na svoju budućnost."	1,386	0,590	57	1,315	0,507	54
6. tvrdnja: "Biti ću dobar roditelj."	1,158	0,368	57	1,145	0,405	55
7. tvrdnja: "Biti ću pouzdana osoba."	1,193	0,398	57	1,200	0,447	55
8. tvrdnja: "Od mene neće biti ništa."	2,825	0,428	57	2,400	0,784	55
9. tvrdnja: "Ne volim razmišljati o svojoj budućnosti."	2,456	0,781	57	2,000	0,861	55
10. tvrdnja: "Biti ću dobar/a suprug/a."	1,105	0,310	57	1,109	0,315	55
11. tvrdnja: "Zabrinut/a sam za svoju budućnost."	2,018	0,855	57	1,527	0,813	55
12. tvrdnja: "Zabavno mi je razmišljati o sebi u budućnosti."	1,579	0,823	57	1,327	0,610	55
13. tvrdnja: "Plaši me pomisao na moju budućnost"	2,368	0,689	57	2,145	0,870	55
14. tvrdnja: "Moja budućnost ovisi prvenstveno o meni"	1,316	0,631	57	1,455	0,662	55
15. tvrdnja: "Često pričam s drugima o svojoj budućnosti."	1,702	0,801	57	1,556	0,793	54
16. tvrdnja: "Drugi su odgovorni za moju budućnost."	2,649	0,641	57	2,400	0,784	55
17. tvrdnja: "Plaši me materijalna nesigurnost u budućnosti."	2,193	0,667	57	2,018	0,850	55
18. tvrdnja: "Očekujem pomoć roditelja u budućnosti."	1,589	0,757	56	1,426	0,690	54
19. tvrdnja: "Sam/a se moram izboriti za svoju budućnost."	1,193	0,549	57	1,200	0,558	55
20. tvrdnja: "Mislim da će mi život u budućnosti biti bolji nego sada."	1,860	0,667	57	1,636	0,754	55
21. tvrdnja: "Ako NE, koje bi zanimanje želio/la imati?"	1,368	0,723	57	1,291	0,658	55
UKUPNO	35,291	12,546		32,099	13,130	

Tablica 2. "Očekivanja od budućnosti": Prosječne vrijednosti ispitanika

Varijabla	Ispitanici s intelektualnim teškoćama			Ispitanici bez intelektualnih teškoća		
	Aritmetička sredina	Standardna devijacija	N	Aritmetička sredina	Standardna devijacija	N
1. tvrdnja: "Imat ću riješeno stambeno pitanje."	1,526	0,538	57	1,455	0,603	55
2. tvrdnja: "Imat ću dovoljno novaca za život."	1,649	0,517	57	1,473	0,504	55
3. tvrdnja: "Biti ću zaposlen/a."	1,105	0,310	57	1,145	0,356	55
4. tvrdnja: "Biti ću uspješan/a."	1,263	0,444	57	1,218	0,459	55
5. tvrdnja: "Biti ću zdrav/a."	1,491	0,539	57	1,255	0,480	55
6. tvrdnja: "Biti ću fizički siguran/a."	1,333	0,476	57	1,273	0,449	55
7. tvrdnja: "Imat ću svoju obitelj."	1,228	0,423	57	1,111	0,317	54
8. tvrdnja: "Članovi moje obitelji biti će zdravi i sigurni."	1,474	0,504	57	1,278	0,452	54
9. tvrdnja: "Imat ću prijatelje na koje se mogu osloniti."	1,193	0,398	57	1,109	0,369	55
10. tvrdnja: "Pomagat ću prijateljima."	1,054	0,227	56	1,036	0,189	55
11. tvrdnja: "Imat ću povjerenja u ljude."	1,544	1,364	57	1,291	0,497	55
12. tvrdnja: "Ljudi će me poštovati."	1,561	0,535	57	1,400	0,494	55
13. tvrdnja: "Snaći ću se u životu."	1,263	0,444	57	1,182	0,389	55
14. tvrdnja: "Biti ću siguran/a u sebe"	1,211	0,453	57	1,164	0,373	55
15. tvrdnja: "Biti ću zadovoljan/a."	1,193	0,398	57	1,164	0,373	55
UKUPNO	20,088	7,570		18,554	6,304	

Tablica 3, “Kako ja procjenjujem svoju budućnost?”: Jednosmjerna analiza varijance (ANOVA)

Varijabla	SS	F-omjer	p
1, tvrdnja: “Ljudi će me voljeti,”	41,276	1,608	0,2074
2, tvrdnja: “Imat ću vlastitu obitelj,”	12,234	0,012	0,9148
3, tvrdnja: “Ljudi će me poštovati,”	27,276	2,452	0,1202
4, tvrdnja: “Biti ću dobar/a u svom poslu,”	16,428	1,938	0,1667
5, tvrdnja: “Osjećam se sigurnim/om u odnosu na svoju budućnost,”	33,297	0,461	0,4984
6, tvrdnja: “Biti ću dobar roditelj,”	16,419	0,029	0,8650
7, tvrdnja: “Biti ću pouzdana osoba,”	19,678	0,008	0,9302
8, tvrdnja: “Od mene neće biti ništa,”	48,491	12,775	0,0005
9, tvrdnja: “Ne volim razmišljati o svojoj budućnosti,”	79,964	8,641	0,0040
10, tvrdnja: “Biti ću dobar/a suprug/a,”	10,714	0,004	0,9484
11, tvrdnja: “Zabrinut/a sam za svoju budućnost,”	83,419	9,650	0,0024
12, tvrdnja: “Zabavno mi je razmišljati o sebi u budućnosti,”	59,777	3,362	0,0694
13, tvrdnja: “Plaši me pomisao na moju budućnost”	69,491	2,248	0,1367
14, tvrdnja: “Moja budućnost ovisi prvenstveno o meni”	46,491	1,290	0,2585
15, tvrdnja: “Često pričam s drugima o svojoj budućnosti,”	69,856	0,933	0,3363
16, tvrdnja: “Drugi su odgovorni za moju budućnost,”	57,920	3,401	0,0678
17, tvrdnja: “Plaši me materijalna nesigurnost u budućnosti,”	64,714	1,473	0,2274
18, tvrdnja: “Očekujem pomoć roditelja u budućnosti,”	57,491	1,396	0,2400
19, tvrdnja: “Sam/a se moram izboriti za svoju budućnost,”	33,679	0,005	0,9466
20, tvrdnja: “Mislim da će mi život u budućnosti biti bolji nego sada,”	57,0	2,761	0,0995
21, tvrdnja: “Ako NE, koje bi zanimanje želio/la imati?”	52,777	0,352	0,5544
UKUPNO	821,565	52,995	7,5877

Tablica 4, “Očekivanja od budućnosti”: Jednosmjerna analiza varijance (ANOVA)

Varijabla	SS	F-omjer	p
1, tvrdnja: “Imat ću riješeno stambeno pitanje,”	35,991	0,442	0,5073
2, tvrdnja: “Imat ću dovoljno novaca za život,”	29,563	3,339	0,0704
3, tvrdnja: “Biti ću zaposlen/a,”	12,250	0,408	0,5246
4, tvrdnja: “Biti ću uspješan/a,”	22,491	0,278	0,5993
5, tvrdnja: “Biti ću zdrav/a,”	30,250	6,014	0,0158
6, tvrdnja: “Biti ću fizički siguran/a,”	23,679	0,480	0,4900
7, tvrdnja: “Imat ću svoju obitelj,”	15,748	2,690	0,1038
8, tvrdnja: “Članovi moje obitelji biti će zdravi i sigurni,”	26,108	4,631	0,0336
9, tvrdnja: “Imat ću prijatelje na koje se mogu osloniti,”	16,420	1,336	0,2503
10, tvrdnja: “Pomagat ću prijateljima,”	4,775	0,188	0,6655
11, tvrdnja: “Imat ću povjerenja u ljude,”	119,277	1,677	0,1981
12, tvrdnja: “Ljudi će me poštovati,”	29,964	2,743	0,1005
13, tvrdnja: “Snaći ću se u životu,”	19,420	1,059	0,3057
14, tvrdnja: “Biti ću siguran/a u sebe”	19,062	0,356	0,5518
15, tvrdnja: “Biti ću zadovoljan/a,”	16,429	0,162	0,6884
UKUPNO	421,427	23,489	5,0557

zdravlje obitelji. Wagner i sur. (2007) temeljem svog longitudinalnog istraživanja uočili su razlike u očekivanjima ispitanika s obzirom na prisutne teškoće. Zaključili su da ispitanici s oštećenjima vida, oštećenjima sluha i traumatskim oštećenjima

mozga imaju statistički veća očekivanja s obzirom na školovanje nakon srednje škole nego ispitanici s intelektualnim teškoćama ili višestrukim teškoćama. Veća očekivanja s obzirom na financijsku neovisnost i samostalnost u stanovanju

pokazali su ispitanici s teškoćama u učenju, emocionalnim, govornim i vizualnim teškoćama, nego ispitanici s intelektualnim teškoćama, autizmom ili višestrukim teškoćama.

Aritmetičke sredine dobivene primjenom upitnika „Očekivanja od budućnosti“ iznose za ispitanike s intelektualnim teškoćama 20.088, a za ispitanike bez intelektualnih teškoća 18.554. Statistički značajna razlika dobivena je jedino na upitniku „Kako ja procjenjujem svoju budućnost?“ ($p = .0002$) na kojem ispitanici s intelektualnim teškoćama postižu više ($\bar{X}=35.291$) rezultate nego ispitanici bez intelektualnih teškoća ($\bar{X}=32.01$) tj. pokazuju veća očekivanja od budućnosti (Tablica 5.).

Tablica 5. Razlike rezultata postignutih na upitnicima „Kako ja procjenjujem svoju budućnost?“ i „Očekivanja od budućnosti“

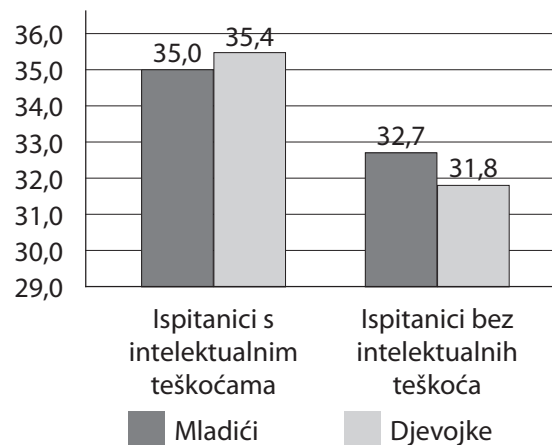
	SS	df	F	p
„Kako ja procjenjujem svoju budućnost?“	1926,1	107	15.296	0,0002
„Očekivanja od budućnosti“	4110,6	106	2.484	0,1180

Legenda: **SS pogreška** – suma kvadrata unutar grupa – predstavlja sumu kvadratnih odstupanja rezultata entiteta od aritmetičkih sredina pojedinih grupa; **df** – broj stupnjeva slobode; **F-omjer** vrijednosti kojom se testira značajnost razlika varijanci grupa; **p** – razina značajnosti razlike, odnosno pogreška koju činimo tvrdeći da je razlika između analiziranih grupa statistički značajna

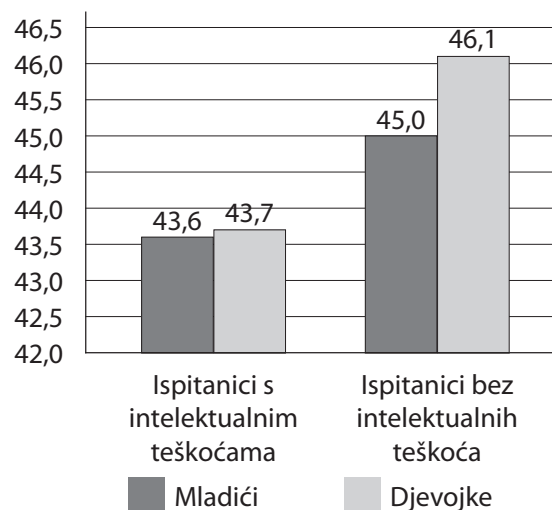
Izračunate su razlike u aritmetičkim sredinama na upitniku „Kako ja procjenjujem svoju budućnost?“ s obzirom na spol. Usporedbom ukupnih aritmetičkih sredina mladića i djevojaka dobivena je statistički značajna razlika između ispitivanih skupina, tj. statistički značajne razlike se javljaju između ispitanika s intelektualnim teškoćama i bez. Rezultati ne pokazuju statistički značajne razlike između mladića i djevojaka, također ne postoje statistički značajne razlike s obzirom na spol između ispitivanih skupina (Slika 1.).

Izračunate su razlike u aritmetičkim sredinama i na upitniku „Očekivanja od budućnosti.“. Usporedbom ukupnih aritmetičkih sredina mladića i djevojaka nije dobivena statistički značajna razlika ($p > .05$), iako djevojke imaju viši rezultat nego mladići s tim da ispitanici bez intelektualnih teškoća u razvoju imaju više rezultate od svojih vršnjaka s intelektualnim teškoćama (Slika 2.).

Neki autori ipak navode da postoje razlike u očekivanjima od budućnosti s obzirom na spol, pa tako npr. Mitchell (1999) temeljem dvije studije slučaja adolescenata s teškoćama uočava da se ženska ispitanica usmjerila prema tradicionalnoj ženskoj ulozi domaćice, dok se muški ispitanik više usmjerio na karijeru i zaposlenje.

Slika 1. „Kako ja procjenjujem svoju budućnost?“: Razlike između aritmetičkih sredina s obzirom na spol ispitanika

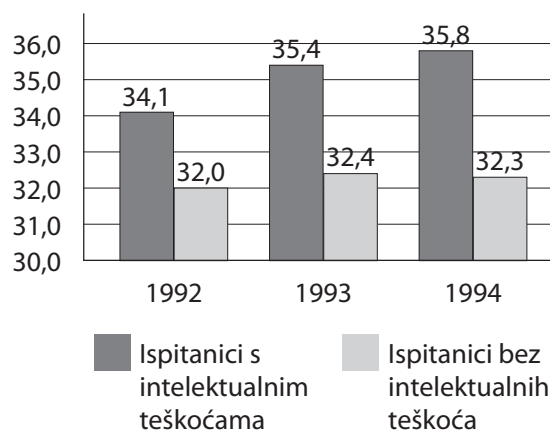
Slika 2. „Očekivanja od budućnosti“: Razlike između aritmetičkih sredina s obzirom na spol ispitanika

Budući se zadnjih nekoliko godina povećao broj trudnih adolescentica javila su se istraživanja o njihovim očekivanjima od budućnosti. Pokazalo se da je s trudnoćom adolescentica

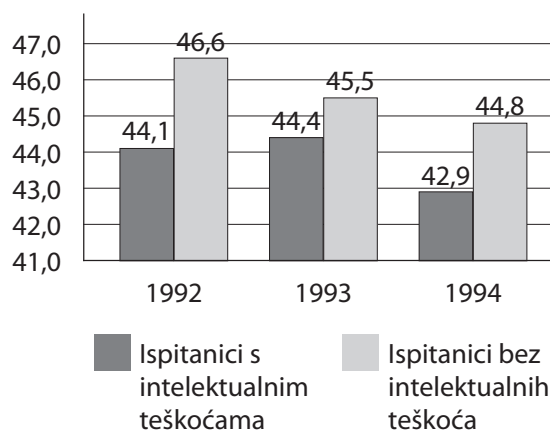
povazana obiteljska struktura, vrijeme prvog spolnog odnosa, nisko samopoimanje i mala obrazovna očekivanja, loš uspjeh u školi, nizak socioekonomski status i izostanak profesionalnih težnji (Kaufman, 1996, McCullough i Scheman, 1991, Stewart, 2003, Xie Cairns i Cairns, 2001, prema Domenico, Jones, 2007). Niz istraživanja pokazao je postojanje nejednakosti u očekivanjima od adolescenata s teškoćama u razvoju s obzirom na adolescente s teškoćama u razvoju. Mlade djevojke iskazuju mnogo tranzicijskih ciljeva. Većina ciljeva vezana je za određenu karijeru (npr. liječnica, medicinska sestra, veterinarica, računalna programerka, učiteljica, itd.). Pored ciljeva vezanih uz karijeru ističu se i ciljevi vezani uz školovanje koji uključuju završetak srednje škole. Neke od djevojaka navode kao važan cilj stupanje u brak i/ili rađanje djece. Pored toga ističu se još ekonomski ciljevi (zarada, štednja i upravljanje novcem), i neovisnost kao ne manje važni ciljevi (Hogansen i sur., 2008).

Usporedbom ukupnih aritmetičkih sredina na upitniku „Kako ja procjenjujem svoju budućnost?“ ispitanika s intelektualnim teškoćama i bez intelektualnih teškoća, nije dobivena statistički značajna razlika s obzirom na dob ispitanika. Statistički značajna razlika u rezultatima se javlja između skupina ispitanika tj. s obzirom na prisutnost intelektualnih teškoća. Još je vidljivo da ne postoje statistički značajne razlike rezultata s obzirom na dob ispitanika unutar pojedine skupine. Međutim zanimljivo je da su očekivanja ispitanika s intelektualnim teškoćama u porastu, dok se očekivanja njihovih vršnjaka ne mijenjaju s dobi na što možda utječe kasnija maturacija adolescenata s intelektualnim teškoćama nego njihovih vršnjaka bez teškoća (Slika 3.).

Rađena je i usporedba aritmetičkih sredina na upitniku „Očekivanja od budućnosti“ temeljem koje je zaključeno da ne postoje statistički značajne razlike između ispitivanih skupina s obzirom na dob ispitanika, kao ni s obzirom na prisutnost/odsutnost intelektualnih teškoća. Na ovom upitniku nešto su drugačiji podaci od podataka dobivenih upitnikom „Kako ja procjenjujem svoju budućnost“, tako se vidi promjena u očekivanjima i kod ispitanika s intelektualnim teškoćama i bez, i to tako da se ta očekivanja smanjuju (Slika 4.).

Slika 3. „Kako ja procjenjujem svoju budućnost?“: Razlike između aritmetičkih sredina s obzirom na dob ispitanika

Slika 4. „Očekivanja od budućnosti“: Razlike između aritmetičkih sredina s obzirom na dob ispitanika

Kanoničkom diskriminativnom analizom dobivene su dvije diskriminativne funkcije vezano uz postojanje intelektualnih teškoća. Dobivene funkcije značajno razlikuju rezultate ispitanika s intelektualnim teškoćama i onih bez. Na negativnom polu diskriminativne funkcije nalaze se rezultati ispitanika s intelektualnim teškoćama, a na pozitivnom rezultati ispitanika bez intelektualnih teškoća (Tablica 6.).

Tablica 6. Položaj centroida ispitanika na diskriminativnoj funkciji

Ispitanici	Funkcija
s intelektualnim teškoćama	-0.89218
bez intelektualnih teškoća	1.00608

Pozitivan pol najbolje definira tvrdnja „Biti ću dobar roditelj“ (0.551), što znači da su ispitanici bez teškoća u razvoju na ovoj varijabli postizali veće brojčane vrijednosti. Negativni pol najbolje definiraju tvrdnje: „Od mene neće biti ništa“ (-0.565), „Zabavno mi je razmišljati o sebi u budućnosti“ (-0.425) i „Biti ću zdrav“ (-0.424). Uzimajući u obzir dosadašnja istraživanja o mladima i njihovim očekivanjima Shandra (2011) tvrdi da mladi pokazuju sposobnost formiranja razumnih očekivanja o budućem životu i da su ona prediktori budućih ishoda. Međutim to se ne može reći i za mlade s teškoćama budući je to područje još uvijek nedovoljno istraženo. Kao što je poznato mladi s teškoćama u razvoju se suočavaju s dodatnim izazovima tijekom tranzicije u odraslu dob. Razina i vrsta teškoća utječe na očekivanja mladih osoba u području obrazovanja, roditeljstva, trudnoće i zaposlenja što određuje kakva će biti povezanost njihovih očekivanja i budućih ishoda na tim životnim područjima. Autorica navodi da mladi s teškoćama vještije predviđaju obrazovne ishode nego ishode vezane uz zaposlenje i trudnoću, ali njihova očekivanja od obrazovanja znatno su manja od očekivanja njihovih vršnjaka bez teškoća. Naime, adolescenti s teškoćama formiraju različita očekivanja kao što imaju i različita iskustva s obzirom na ishode vezane uz tranzicijski period s obzirom na svoje vršnjake bez teškoća u razvoju.

ZAKLJUČAK

U ovom radu su istraživani pogledi na budućnost adolescenata s intelektualnim teškoćama koji se obrazuju u redovnim razrednim odjelima i u posebnim razrednim odjelima, te utvrditi razlikuju li se njihovi pogledi na budućnost od pogleda njihovih vršnjaka bez intelektualnih teškoća iz iste škole.

Dobiveni rezultati pokazuju statistički značajne razlike u viđenju osobnog i profesionalnog života među ispitivanim skupinama, i to tako da ispitanici s intelektualnim teškoćama imaju veća očekivanja od budućnosti nego ispitanici bez intelektualnih teškoća. Daljnjom analizom rezultata utvrdilo se da ne postoje statistički značajne razlike u očekivanjima od budućnosti unutar ispitivanih skupina s obzirom na spol, ali među ispitivanim

skupinama postoje statistički značajne razlike s obzirom na spol. Dakle, podjednaka očekivanja i viđenja života imaju i mladići i djevojke iz iste ispitivane skupine, međutim razlike se javljaju između ispitivanih skupina. Nisu pronađene statistički značajne razlike s obzirom na dob unutar pojedine skupine, ali se javljaju statistički značajne razlike među ispitivanim skupinama u osobnom i profesionalnom viđenju života. To znači da bez obzira na dob ispitanici s intelektualnim teškoćama imaju jednaka očekivanja od budućnosti, dok se njihova očekivanja razlikuju od očekivanja njihovih vršnjaka bez intelektualnih teškoća. Zanimljivo je da se očekivanja ispitanika s intelektualnim teškoćama povećavaju s dobi, dok očekivanja njihovih vršnjaka bez intelektualnih teškoća stagniraju.

Rezultati su potvrdili polazne hipoteze, tj. utvrdila su se očekivanja adolescenata s intelektualnim teškoćama koji se obrazuju u redovnim razrednim odjelima i u posebnim razrednim odjelima, te se utvrdilo da se njihova očekivanja od budućnosti razlikuju od očekivanja njihovih vršnjaka bez intelektualnih teškoća iz iste škole.

Najveće ograničenje ovog istraživanja u smislu generalizacije dobivenih podataka je veličina ispitanog prigodnog uzorka učenika „Srednje strukovne škole Varaždin“, a pored toga istraživanjem je obuhvaćena samo jedna škola i njezini učenici koji se obrazuju za samo određena zanimanja.

Vrijednost ovog istraživanja je što je to prvo istraživanje u Republici Hrvatskoj koje daje uvid u očekivanja od budućnosti adolescenata s intelektualnim teškoćama. Istraživanje bi moglo poslužiti kao jedno od polazišta u razvijanju programa i strategija podrške društva kako bi se postigla bolje kvaliteta života adolescenata s teškoćama u razvoju u njihovom tranzicijskom periodu iz školskog sustava u sustav zapošljavanja. Istraživanje bi se moglo proširiti kvalitativnim istraživanjem koje bi jasnije predočilo očekivanja od budućnosti svih adolescenata s intelektualnim teškoćama iz različitih oblika srednjoškolskog obrazovanja, kao i kvantitativnim istraživanjem u koje bi bio uključen veći broj ispitanika koji se školuju za ostala zanimanja.

LITERATURA

- Domenico, D. M., Jones, K. H. (2007): Career Aspirations of Pregnant and Parenting Adolescents, *Journal of Family and Consumer Sciences Education*, 25(1), 24-33.
- Erikson. Posjećeno 22.4.2012. na mrežnoj stranici Savjetovalište za majku i dijete: <http://free-bj.t-com.hr/savjeti/ERIKSON/erikson.html>
- Groce, N. E. (2004): Adolescents and youth with disability: Issues and Challenges, *Asia Pacific Disability Rehabilitation Journal*, 15(2), 13-32.
- Hogansen, J. M., Powers, K., Geenen, S., Gil-Kashiwabara, E., Powers, L. (2008): Transition Goals and Experiences of Females With Disabilities: Youth, Parents, and Professionals, *Council for Exceptional Children*, 74(2), 215-234.
- Massey, E. K., Gebhardt, W. A., Garnefski, N. (2008): Adolescent goal content and pursuit: A review of the literature from the past 16 years, *Developmental Review*, 28(4), 421-460.
- Mitchell, W. (1999): Leaving Special School: the next step and future aspirations, *Disability & Society*, 14(6), 753-769
- Morningstar, M. (1997): Critical Issues in Career Development and Employment Preparation for Adolescents with Disabilities, *Remedial and Special Education*, 18(5), 307-320.
- Schmid, K. L., Phelps, E., Lerner, R. M. (2011): Constructing positive futures: Modeling the relationship between adolescent hopeful future expectations and intentional self regulation in predicting positive youth development, *Journal of Adolescence*, 34(6), 1127-1135.
- Schuster, J. L., Timmons, J.C., Moloney, M. (2003): Barriers to Successful Transition for Young Adults Who Receive SSI and Their Families, *Career Development for Exceptional Individuals*, 26(1), 47-66.
- Shandra, C. L. (2011): Life-Course Transitions Among Adolescents With and Without Disabilities: A Longitudinal Examination of Expectations and Outcomes, *International Journal of Sociology*, 41(1), 67-86.
- Urbanc, K. (1999): Samopojmanje, odnosi s roditeljima i predodžba budućnosti adolescenata s prograničkim izbjegličkim iskustvima, doktorska dizertacija. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet sveučilišta u Zagrebu
- Urbanc, K. (2000): Percepcija vlastite budućnosti adolescenata kao mogući zaštitni čimbenik, *Ljetopis socijalnog rada*, 7(2), 151-168
- Wagner, M., Newman, L., Cameto, R., Levine, P., Marder, C. (2007): Perceptions and Expectations of Youth With Disabilities. A Special Topic Report on Findings From the National Longitudinal Study-2 (NLTS2), *The Journal for Vocational Special Needs Education*, 30(1), 18-27
- Whitney-Thomas, J., Moloney, M. (2001): „Who I Am and What I Want“: Adolescents` Self-Definition and Struggles, *The Council for exceptional Children*, 67(3), 375-389.

ADOLESCENTS WITH DEVELOPMENTAL DISABILITIES AND THEIR EXPECTATIONS FROM FUTURE

Abstract: *Adolescent period is a very turbulent period in life of each individual, particularly in lives of those with developmental disabilities. One should make a decision whether to become employed and start independent living, or to continue education. In each case adolescents with developmental disabilities have limited or no choice.*

In the Republic of Croatia the majority of adolescents with developmental disabilities after finishing secondary school have no possibility for further education and has to get employed. There are numerous problems in becoming employed, one of the most important are professions which aren't recognized at the labour market.

This investigation is carried out on the sample of 112 secondary school students of both sexes from the town of Varaždin. 56 students had no developmental disabilities and were attending the regular educational program. 56 were students with developmental disabilities who were included either in the regular, or in the special educational program.

Students were educated for further professions: helping baker (9), baker (34), carpenter (17), tailor (17), galanterist (8), butcher (1), hairdresser (2), painter (5), car-body mechanic, helping carpenter (12), helping tailor (3).

General questionnaire (Osmančević Katkić, L. Fulgosi Masnjak, R., 2010.) was used for collecting data about participants, while their expectations from future were investigated with Questionnaire - Expectations from future (Ajduković, M., Kulenović, A., 1992.) and Questionnaire- My expectations from future (Urbanc, K., 1999.).

Collected data were analyzed through descriptive statistical techniques, differences between groups of participants were tested with Chi-square test.

Key words: *adolescence, developmental disabilities, expectations from future.*